

L. PALMAITIS

DĖL BALTŲ KALBŲ NENOMINATYVINĖS PRAEITIES

Vienas sunkesnių kalbos rekonstravimo klausimų yra gramatinės sandaros rekonstravimas sakinio struktūros aspektu. Daugelis a priori tiki, kad ide. prokalbės sandara buvo nominatyvinė, todėl dažnai tiems faktams, kurie sunkiai siejami su tokia prielaida, skiriama per mažai dėmesio. O tačiau pirmą kartą apie juos buvo Chr. Uhlenbecko kalbėta dar prieš 74 metus¹. 66 metams po to praėjus, I. Tronskis, kaip dėmesio vertą hipotezę, dėsto 1907 m. H. Pederseno pareikštą mintį, kad prokalbės laikais su intranzityviniais veiksmažodžiais buvo derinamas subjektas absoliutyvo forma, kuria buvo žymimas ir tranzityvinių veiksmažodžių objektas, tuo tarpu tranzityvinių veiksmažodžių subjektą reiškė genitivus possessivus, vėliau apibendrintas ir į intranzityvinių veiksmažodžių subjektus², t. y. virtęs s- tipo nominatyvu. Tronskis papildė šią mintį: kitai genityvų rūšiai buvęs būdingas objekto požymis *-m*³. Neigdamas ide. prokalbės nominatyvinę sandarą, Tronskis tiesiai ergatyvinės struktūros nemini, nors apie ją buvo dar daug anksčiau rašyta S. Kacnelsono⁴, M. Guchman⁵ bei A. Desnickajos⁶. Tačiau dėl prokalbės ergatyvinės struktūros nedviprasmiškai pasisako A. Martinet⁷, V. Ivanovas⁸ ir A. Savčenko⁹.

Ivanovas ergatyvo klausimą sprendžia nauju aspektu. Nagrinėdamas hetitų kalbos medžiagą, jis pastebi: „В хеттском языке в качестве грамматического

¹ C. C. Uhlenbeck. *Agens und Patiens im Kasussystem der indogermanischen Sprachen.* — IF, 1901, Bd. XII, p. 170–171.

² Тронский И. М. *Обще-индоевропейское языковое состояние.* Л., 1967, p. 81–82.

³ *Ibid.*, 82.

⁴ Кацнельсон С. Д. К генезису номинативного предложения. — „Труды института языка и мышления им. Н. Я. Марра“, 1936, т. VI; *Idem.* Эргативная конструкция и эргативное предложение. — „Известия АН СССР, ОЛЯ (ИАН)“, 1947, т. VI (I).

⁵ Гухман М. М. Конструкция с дательным-винительным лица в индоевропейских языках. — ИАН, 1945, т. IV (3–4).

⁶ Десницкая А. В. К вопросу о происхождении винительного падежа в индоевропейских языках. — ИАН, 1947, т. VI, p. 493–499.

⁷ A. Martinet. *Linguistique structural et grammaire comparée.* — In.: *Travaux de l'Institut de Linguistique*, 1956, I, p. 13–16.

⁸ Иванов В. В. Эргативная конструкция в общеиндоевропейском. — В кн.: *Эргативная конструкция предложения в языках различных типов. Тезисы.* Л., 1964; *Idem.* Хеттский язык. М., 1963, p. 132 tt., 161; *Idem.* *Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (ОПА).* М., 1965, p. 51–54.

⁹ Савченко А. Н. Эргативная конструкция предложения в праиндоевропейском языке (ЭК). — В кн.: *Эргативная конструкция предложения в языках различных типов.* Л., 1967, p. 74–90.

архаизма сохранялась тенденция избегать употребления формы именительно-винительного падежа среднего рода в функции субъекта переходного глагола, т.е. одна из характерных черт древней эргативной конструкции¹⁰. Ši aplinkybė yra daug svarbesnė, negu formalus *o*-kamieno nom. ir gen. sg. *-as* sutapimas¹¹, nes ji įrodo, kad anas tikrai gali būti aiškinamas realiai egzistavusia ergatyvine sandara. Toks sutapimas yra ir prūsų kalboje, o kiek užmaskuotas – sanskrite, kur genityvas komplikuojamas įvardinės kilmės formantu *-ya* < **-jo*¹²: nom. *vrkas* < **ul̥k^uos*, gen. *vrkasya* < **ul̥k^uos-*. Iš tiesų, neįmanoma nustatyti, kuri iš ide. fleksijų *-s*, *-os*, *-es* specifiškai nominatyvinė, o kuri specifiškai genityvinė¹³. Taigi nominatyvo ir genityvo diferencijavimas gali būti vėlesnės kilmės, anksčiau galėjo egzistuoti vienas, vienu *s*-formantu reiškiamas ergatyvo linksnis.

Visus šiuos samprotavimus dėl ide. ergatyvo palaiko V. Mažiulis¹⁴. Įrodydamas, kad pr. gen. sg. (*deiw*)-*as* (= het. gen. sg. (*ešh*)-*aš*), kaip ir pr. nom. sg. (*pirm*)-*as* (= het. nom. sg. (*ešh*)-*aš*), kildintina iš ide. erg. **-os* (kamiengalis **-o/e + *-s*), jis pabrėžia, jog tuo pačiu ši fleksija archaiškesnė, negu pr. (*st*)-*esse* < **-es + e*, s. sl. (*č*)-*eso* < **-es + o*, go. (*b*)-*is* = (*wulf*)-*is* < **-es + (i)o(?)*, s. i. (*t*)-*asya* = (*vrk*)-*asya* < **-o/e_s + i^o/e_s*, gr. (*τ*)-*oīo* = (*λόκ*)-*oīo* < **-os + i^o*¹⁵. Kadangi, ergatyvinei sandarai nykstant, „fleksija **-os* buvo apibendrinta atsiradusiai nom. sg. fleksijos formai, ir /.../ fleksija **-o/e_s* „išliko“ atsiradusiai gen. sg. formai /.../, *o*-kamienė fleksija ide. **-o/e_s*, kaip ergatyvinė, laikytina praindoeuropietiška, tačiau ši ide. **-o/e_s*, kaip genityvinė, atsirado, matyt, vėliau“. Juk „paradigminė *o*-kamieno gen. sg. fleksija, kurioje galima būtų atsekti ide. **-o/e_s*, randama toli gražu ne visose indoeuropiečių tarmėse“¹⁶. Pr. formose nom. (*pirm*)-*as*, gen. (*kermen*)-*es* fleksijų balsių išlikimas rodo, kad jų išnykimas formose nom. (*deiw*)-*s* buvęs morfologinio pobūdžio, atskiriant nominatyvą nuo genityvo¹⁷. Vadinasi, baltų prokalbės laikais vakarų baltų *o*-kamieno nominatyvas ir genityvas sg. tebebuvo viena forma – ergatyvo forma: „aniems indoeuropiečių laikams suponuojamos ergatyvinės konstrukcijos pamatu aiškintina ir atitinkamo indoeuropiečių fleksijų nom. sg. resp. gen. sg., pvz., pr. (*pirm*)-*as* (nom. sg.) resp. pr. (*deiw*)-*as* (gen. sg.) panašumo kilmė“¹⁸. Bet jeigu ergatyvinė konstrukcija egzistavo baltų prokalbės vakariniame areale ir jeigu jos pėdsakų randama hetitų kalboje (žr. aukščiau), vadinasi, ergatyvinės sandaros irimas ide. prokalbėje vyko ne anksčiau prokalbės skilimo, ir tam tikruose ide. dialektuose užsibaigė, jau ide. prokalbei suskilus.

Visa tai verčia manyti, kad ergatyvinės konstrukcijos pėdsakų galima rasti ir dabartinėse baltų kalbose. Tokie pėdsakai gali būti pirmiausia genetivus auctoris ir

¹⁰ Иванов В. В. ОПА, р. 54.

¹¹ Dėl het. *-as* < ide. **-o + -s* ergatyvinės kilmės žr. Иванов В. В. Хеттский язык, р. 132.

¹² Plg. Иванов В. В. Тохарские языки и их значение для сравнительно-исторического исследования (ТЯ). — В кн.: Тохарские языки. М., 1959, р. 28.

¹³ Tai netiesiogiai pabrėžia ir A. Savčenko. — ЭК, р. 75.

¹⁴ Plg. V. Mažiulis. Zum baltischen *o*-stämmigen genitivus singularis. — „Acta Baltico-Slavica“, 1966, Vol. III, р. 107–112; Idem. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (BK). V., 1970, §§ 44, 53, 80.

¹⁵ Idem. BK, р. 98.

¹⁶ Ibid., р. 99.

¹⁷ Plg. ibid., § 52; ten pat nurodyta ir kita galimybė – skirtingai nuo nominatyvo, genityvo galūnė galėjusi būti kirčiuota.

¹⁸ Ibid., р. 79–80.

beasmenės konstrukcijos su objekto nominatyvu bei veiksmažodžių labilumas – archainio neutralumo tranzityvumo atžvilgiu reliktas (plg. *virti, sverti, degti, kepti; svėrt, cept*, ir tt.), rodantis buvus proto-ergatyvinę (nevykusiai vadinamą „aktyvine“) sandarą¹⁹, kurioje egzistavo ne tranzityvumo-intranzityvumo, bet vyksmo-statyvo opozicija²⁰.

Kaip žinia, „kalbose, turinčiose ergatyvo ir neergatyvo priešpastatymą, ergatyvas eina genityvo funkciją“²¹. Bet kadangi ergatyvas tuo pačiu metu reiškia loginį subjektą, tai, nominatyvinės konstrukcijos sąvokomis operuojant, jis esąs kartu ir nominatyvas, ir genityvas. Lietuvių kalboje tokį vaidmenį vaidina genetivus auctoris sakiniuose tipo *žmonių lankoma, lankyta* su tranzityviniu dalyviu ir *žmonių esama, būta* su intranzityviniu. Dabar tokie posakiai suvokiami kaip pasyviniai, todėl predikatinis dalyvis, kuris istoriškai nei skaičiumi, nei gimine su loginiu objektu neturi būti derinamas (plg. *jau vagos išarta*), dabar dažniausiai derinamas (*jau vagos išartos*). Tokiose pasyvinėse konstrukcijose genetivus auctoris yra tas pats, kaip lotynų ablativus auctoris ar slavų instrumentalis auctoris. Tačiau lietuvių genetivus auctoris pasižymi archainiu veiksmo priklausomumo veikėjui atspalviu: *žmonių lankoma* – lankymas pridera žmonėms. Latvių kalba rodo, kad ir ši ypatybė gali virsti archaizmu. Jei tautosakoje genetivus auctoris yra įprastas – plg.

Man pašam goda drēbes,
*Mana paša darināt's*²² arba
Jānīšami zili svārki,
Pēterami puspelēki;
Jānīšami Rīgā pirkti,
Pēterami *mātes austi*²³,

tai dabartinėje literatūrinėje kalboje jis paprastai pakeičiamas analitine konstrukcija: Tā viņš kādā vakarā, *no Minnas* atkal strupi *aizraidīts* projām, ienāca kučiera istabā²⁴.

Kai veiksmas reiškiamas pasyvine konstrukcija, jo priklausomumas veikėjui ergatyvinę struktūrą tik tiek teatspindi, nes tiek frazėje, pvz., *dvasia yra mokslo stiprinama*, tiek *animus scientia firmatur* ar *дух укрепляется знанием* predikatas derinamas su loginiu objektu, tačiau ergatyvinėje konstrukcijoje jis turi būti derinamas su loginiu subjektu. Šia prasme ergatyvinei konstrukcijai pasidaro artimesni posakiai su predikatu, reiškiamu niekatrosios giminės dalyviu, jeigu įvedamas loginis subjektas veikėjo genityve: *vāgos artoju išarta*. Čia ne tik predikatas *išarta* nėra suderintas su žodžiu *vagos*, bet net ir visas posakis gali būti traktuojamas ergatyviškai: veiksnys – loginis subjektas *artojų* „ergatyvo“ linksnyje, predikatas *išarta* jungiamas prie veiksnio *artojų* tarsi aktyvinis veiksmažodis, nes tai beasmenė forma, nusakanti veiksmą. Matyt, iš panašių formų jungiant prie jų asmens formantus, išsivystė istoriniai veiksmažodžiai. Tokia aliuzija ypač tinka niekatrosios gimi-

¹⁹ Климов Г. А. Очерк общей теории эргативности. М., 1973, p. 120, 144–148, 221, 227–230. Asociacijai su aktyvumu – pasyvumu išvengti vartotinas terminas „fientyvinė“.

²⁰ Plg. L. Palmaitis. Asmeniniai įvardžiai ir borealinių kalbų proto-sistemos rekonstravimas (AD). – „Baltistica“, 1974, sąs. X (1), p. 59–61.

²¹ В К, § 80 su nuoroda į Иванов В. В. Хеттский язык, p. 132.

²² Sen to Rīgu daudzinaja. Rīga latviešu tautas dailradē. Rīgā, 1973, p. 75.

²³ Ibid., p. 161.

²⁴ R. Blaumanis. Purva bridējs. – Izlase. Rīgā, 1968, p. 279.

nės dalyvių su priesaga *-ta* atveju, nes, panašiai kaip ir kitose ide. kalbose, išliko jų rūšies neutralumo pėdsakų – aktyvinė reikšmė junginyje su intranzityviniu veiksmažodžiu: *stovėtas vanduo* (participas), „stovintis vanduo“ – *vandens stovėta* = *vanduo stovėjo* < *stovi* (verbalas)²⁵. Ir pagaliau frazėje *vagos artojų išarta* žodis *vagos* – loginis objektas. Ergatyvinėje konstrukcijoje jis turi būti absoliutyvo linksnyje, t. y. ide. nominatyve ir akuzatyve kartu – plg. nom./acc. neutr. *visa artojų išarta*, *visa vagių išvogta*. Galima sudaryti net visiškai taisyklingą ergatyvinę konstrukciją prūsų kalba: *maista(n) valdnikas kūrta* „karalius stato miestą“, kur *valdnikas* – genetivus auctoris = ergativus. Deja, išlikusių tekstų skurdumas neleidžia atlikti panašių konstrukcijos paieškų, kad jos ir galėjo egzistuoti.

Kaip matysime, konstrukcijos su niekatrosios giminės dalyviais genetiškai artimos ir toms beasmenėms konstrukcijoms, kuriose objektas reiškiamas nominatyvu, pvz., *reikia laukas arti*, *akmuo lengva ratuos indėti ir sunkiausias, nosūnojis akmins grūti kustināt*. Šį reiškinį J. Endzelynas taip aiškina: „Kad infinitīvs vēl bija dzīva locījuma forma, tad ar infinitīvu izsacītās darbības objekts varēja nostāties kā teikuma gramatiskais subjekts nōminātīvā, un arī pēc tam, kad infinitīvs ir kļuvis par tīri verbālu formu, tā objekts var nostāties vēl vienmēr, kā teikuma gramatiskais subjekts nōminātīvā, ja infinitīvu apzīmē modāls adverbs, ja infinitīvs atkarīgs no kāda izteiciena, kas apzīmē vajadzēšanu vai gribēšanu, vai ja tam ir imperātīva nozīme /.../. Īstenais objekts ir nōminātīvā arī tādos teicienos ka *viņam duots zirņi ēst* u. c.“²⁶. Kito požiūrio dēļ tų konstrukciju laikēsi B. Larinas, spēdamas, kad jos gali būti susijusios su baltų, slavų, ir už indoeuropiečių ribų – ugrų-fiņu, tiurkų bei kitų kalbų (tiksliau – jų substrato) nenominatyvine praeitimi²⁷. Išėjimas už indoeuropeistikos ribų šiuo atveju, be abejo, buvo didžiulis žingsnis į priekį. Vis dėlto, be plačių palyginimų, jis tenkinasi dar vienomis aliuzijomis į nenominatyvinę sandarą, nepaaiškindamas nei tos sandaros bruožų, nei kaip minėtos konstrukcijos galėjusios iš jos išriedėti. Tuo tarpu nėra sunku kildinti jas iš pirminės ergatyvinės struktūros. Pradžioje atkreipkime dėmesį į jų artimumą konstrukcijoms su predikatu, reiškiamu niekatrosios giminės dalyviais. Posakiuose tipo *langai uždaryta*, *vagos išarta* išplečiant dalyvius infinityvu, gaunamas sudurtinis predikatas:

langai reikta (turėta) uždaryti,
vagos reikta (turėta) išarti.

Kadangi, kaip kalbėta, niekatrosios giminės dalyviai su priesaga *-ta* pasižymi rūšies neutralumu, *reikta* (turėta) šiuose pavyzdžiuose traktuotina, kaip grynas reikiamybės nusakymas, lygus beasmeniui *reikia* (*vagos reikia išarti*) be jokio aktyvumo ar pasyvumo atspalvio. Taigi sakiniai *vagos išarta* ir *vagos reikia išarti* santykinai kaip asmeninis ir beasmenis. Dabar nebūtų sunku nominatyvą *vagos* abiem atvejais aiškinti tuo, kad *reikia išarti* sietina su asmeninio sakinio *vagos išarta* tokios pat prigimties predikatu, laikant abudu sakiniu veiksmažodiniais (kaip kalbėta, forma *išarta* gali atspindėti pirmykštį nominalinį ir verbalinį nediferencijuotumą). Bet kadangi žodis *vagos* yra loginis objektas, tai, istoriškai žiūrint, nominatyvinė

²⁵ Plg. J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 332–333.

²⁶ J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika (LVG). Rīgā, 1951, § 392.

²⁷ Ларин Б. А. Об одной славяно-балто-финской изоглоссе. – LKK, 1963, t. VI, p. 93, 105.

forma atitinka archainį absoliutyvo linksnį – nominatyvinės konstrukcijos nominatyvą ir akuzatyvą. Šia prasme nom. *vagos* yra nominatyvo ir akuzatyvo sutapimo absoliutyvo linksnyje liekana, laikant *vagos išarta* sakiniu su intranzityviniu predikatu, o *vagos reikia išarti* – sakiniu su tranzityviniu predikatu. Savo vietą nominatyvinei sandarai ergatyvinė užleido ne iš karto, staigiai „prapuldamą“ – jai nykstant, vienos struktūros požymiai silpnėjo, kitos – stiprėjo. Tranzityvinio veiksmažodžio derinimas su linksniu, kuriame loginio objekto forma tapati loginio subjekto formai, vyko akuzatyvo naudai. Bet kadangi intranzityvinio veiksmažodžio derinimas su loginiu subjektu vyko tiek acc./nom. neutr., tiek nom. comm. naudai, prie tranzityvinio veiksmažodžio galėjo išlikti loginio objekto tapatumas loginiam subjektui, apiformintam nominatyviškai. Prūsų kalbos ergatyvinę konstrukciją įsivaizduojant, galima sudaryti ir tokius sakinius su absoliutyvo linksniu prie intranzityvinio veiksmažodžio: *valdnīka lazīna* „karalius guli“ = *maista lazīna* „miestas guli“. Kadangi žodis *karalius* priklauso aktyviųjų daiktų klasei, nominatyvinei konstrukcijai atsiradus, jis įgauna nominatyvo/ergatyvo galūnę *-as*: *valdnīkas lazīna*. Tuomet žodis *maista* turi dvi realizacijos galimybes: arba palikti be galūnės, t. y. virsti niekatrąja gimine: *maista (lazīna)*, arba prisiderinti prie aktyviųjų daiktų klasės nominatyvo: *maistas (lazīna)*, t. y. pereiti į bendrąją giminę. Tačiau pastaruoju atveju tam tikrą laiką turėjo egzistuoti ir paralelinė niekatrosios giminės forma *maista (lazīna)*. Dėl tos priežasties ir frazė „karalius stato miestą“ (*maista valdnīkas kūrta*) galėjo realizuotis dviem būdais: 1) *valdnīkas kūra maista* ir 2) *valdnīkas kūra (kūrta) maistas*, nes akuzatyvo kategorija dar nebuvo tiek stipri, ir prie tranzityvinio veiksmažodžio galėjo išlikti loginio objekto tapatumas loginiam subjektui, apiformintam nominatyviškai dėl paralelinių formų *maista (lazīna)* = *maistas (lazīna)*. Jei 1) atveju buvęs ergatyvas virto nominatyvu, tai 2) atveju jis virto genetivus auctoris: „*karaliaus* statyta miestas“. Keisdamasis į beasmenį, tas pats pasakymas virsta „*statyti reikia miestas*“, t. y., kaip kalbėta, *reikia miestas statyti*.

Larinas pažymi, kad pastarojo tipo konstrukcijos egzistuoja ne tik indoeuropiečių kalbose, ypač pabrėždamas baltų ir slavų izoglosą su ugrų-finų. Tikrai, jų kalbose objektas visada reiškiamas nominatyvu beasmeniuose sakiniuose ir po imperatyvo – plg. estų *põld maksab kallilt* „laukas brangiai kainuoja“ ir *osteti põld* „laukas pirktas“, *tal tarvitseb põld üles kündä* „jam reikia (visas) laukas išarti“. Teisingai pažymi Larinas, kad tokie dalykai baltų kalbose negalima paaiškinti finų kalbų įtaka, nes, pvz., mažiausia jų liko latvių kalbos lyviškosiose tarmėse, o daugiausia – latgalių tarmėje²⁸. Tiesa ir tai, kad jie negalėjo atsirasti nepriklausomai tiek ugrų-finų, tiek baltų ir slavų kalbose, „настолько все рассматриваемые конструкции близки и сходны, а вместе с тем во всех указанных языках они [...] не могут быть удовлетворительно истолкованы в системе номинативного строя, как результат внутренней и в каждом языке самостоятельной эволюции простого предложения“²⁹. Tačiau abejotinas yra Larino teiginys, esą „naibolee pravdopodobnym представляется возведение этих рудиментарных конструкций к языку единого субстрата, племенных диалектов Прибалтики и северной Европы, с которыми смешались, продвигаясь в места теперешнего расселения и финские племена, и первые волны балтийских переселенцев

²⁸ Ibid., p. 104.

²⁹ Ibid.

с Юго-Востока, и, наконец, авангард славян, продвигавшихся с юга"³⁰. Juk ten pat Larinas mėgina šių konstrukcijų archaiškumą pagrįsti jų buvimu tiurkų kalbose³¹, o tiurkai priklauso Altajaus arealui, kuris nei su Pabaltiju, nei su šiaurės Europa nesusisiečia. Be to, Larinas tarsi „pamiršta“ savo paties pateiktą pavyzdį iš Vedų kalbos: *sa asya mahimā na sannaṣē* – „ta jo galybė nepasiekti“. Pastaba, kad Vedų kalbai tokie pasakymai nėra būdingi, nieko negelbsti, kaip ir tvirtinimas, jog infinityvas Veduose dar nėra išsikristalizavęs³². Juk, jeigu „neišsikristalizavęs“ infinityvas galėjo eiti predikatu, tai nėra reikalo ginčytis su Endzelynu dėl „išsikristalizavusio“ infinityvo! O kad konstrukcija Vedams nėra būdinga, tai dar nėra pagrindas ją ignoruoti. Taigi racionaliausia būtų ne tik žiūrėti į šią konstrukciją, kaip į baltų ir slavų ypatybę, bet ir laikyti ją paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės. Antra vertus, izoglosa su Uralo ar Altajaus kalbomis aiškintina ne kažkokių fantastinio didumo substratu, o bendra borealine (nostratine) praeitimi. Tai dar vienas argumentas, kad borealinės prokalbės sandara buvo ergatyvinė³³.

Kaip minėta, ergatyvinei konstrukcijai nykstant, tranzityvinio veiksmožodžio derinimas su linksniu, kuriame loginio objekto forma tapati loginio subjekto formai, vyko akuzatyvo naudai, o intranzityvinio veiksmožodžio derinimas su loginiu subjektu vyko tiek acc./nom. neutr., tiek nom. comm. naudai. Vadinasi, kai ergatyvas buvo virtęs nominatyvu ir genityvu, kitų netiesioginių santykių reiškėju šalia tiesioginių pasidarė buvęs absoliutyvo linksnis, V. Mažiulio vadinamas „datyvu“-neergatyvu³⁴. Paprastumo dėlei *o*-kamienu apsiribojant, pastebėtina, kad po ikifleksinės epochos grynas kamiengalis *-o/e* (buvęs absoliutyvo linksnis), prisilipdydamas formantą **-N*³⁵, virto akuzatyvo fleksija **-o/eN*, prisilipdydamas formantą **-i* – „datyvo/lokatyvo“ fleksija **-o/ei*, ir pailgėjęs – „datyvo/lokatyvo“ fleksija **-ō/ē*³⁶. Pailgėjęs kamiengalis **-ō* turėjo taip pat ir ablatyvines funkcijas, iš kurių rytų baltuose išriedėjo paradigmatis genityvas³⁷. O „datyvas/lokatyvas“ **-o/ei*, **-ō/ē* davė, be to, pvz., instrumentalio (iš jų *-ō*-instrumentaliai suparadigmėjo) ir genityvo formų, kai atitinkami prielinksniai (matyt, ergatyvo laikais vartoti tik su vienu linksniu), persigrupuodami pagal naujai atsirandančius linksnius, susidurdavo su sinoniminėmis balt. **-ō/ē* ir **-a/ei* (taip pat **-i*) formomis³⁸ – plg. lie. „gen.“ *po (darb)-i*, (*prieg dvar*)-*i* DP 434₁₈, „dat“ *lig (vakar)-uo*, *-u*, *-ie*, *-i*, (*ik gāl*)-*i* DP 30₄₀, „instr.“ (*po kaktl*)-*i* DP 108₂₂, *po (maž)-i*. Taigi, tokį daugiareikšmiškumą lėmė grynojo kamieno formų homonimija³⁹, naujiems linksniams atsirandant vieno priešistorinio linksnio pamatu. Juk iš senojo absoliutyvo išriedėjo ne tik akuzatyvas ir akuzatyvas/nomina-

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., p. 105, 94. Plg. s. tiurkų *biregüsi bedük bergä tutmyš* „vienas jų didelis rimbas laikės“ („Altun jaruq“ – Bibl. Buddh., XVII, SPb., 1913, 5₁₀); *bergä* – „neapibrėžtasis akuzatyvas“ lygus nominatyvui.

³² Ibid., 3 išnaša.

³³ Палмайтис Л. Место уральских языков в разрешении boreальной гипотезы (МУЯ). Вопрос эргатива. – „Ученые записки Тартусского государственного университета. Труды по востоковедению“, т. IV (spausdinama).

³⁴ Plg. V. Mažiulis. Op. cit., p. 118–119, 148.

³⁵ Nosinė archifonema (tradic. ide. **-m*) – žr. Иванов В. В., ТЯ, p. 24 tt.

³⁶ V. Mažiulis. Op. cit., p. 119–120.

³⁷ Ibid., § 56.

³⁸ Panašiai ibid., p. 138.

³⁹ Ibid., p. 147 (išnaša 4), 148.

tyvas, bet taip pat ir visi kiti nenominatyvo linksniai, išskyrus vak. balt. gen. *-as*. Tai verčia naujai pažvelgti, pvz., į kai kuriuos linksnių maišymo atvejus prūsų katekizmuose. Neneigiant Mažiulio pareikštos minties, kad tipas *sen (stesm-u wird)-an* galėjęs atsirasti dėl neutralizacijos pr. acc. sg. **-ań* ir *-ǎn* (šalia „instr.“ sg. **-ǎn*) > **-ǎn*⁴⁰, galima spėti, kad, šalia to, datyvinis akuzatyvo vartojimas galėjo atsirasti, kaip paralelinė absoliutyvo realizacija: absoliutyvas → datyvas || akuzatyvas — plg. lietuvių akuzatyvinius prielinksnius ir paralelumą *po auksnie* Lkm || *po auksiną* liter. Juk prūsų kalbos paminkluose prielinksniai dažniausiai vartojami su akuzatyvu: *no mans* III 63₆, *prēifien* III 57₁₁, *sen dinkaufnan* III 53₇, *en tikrō = miskan Druwien* III 45₁₄, rečiau — su datyvu: dat./loc. *en mayiey kræuwiey* II 13₁₈.

Didelis naujai atsirandančių nenominatyvo linksnių formų pasirinkimas lėmė tai, kad kai kuriose ide. kalbose paradigmiskai įsitvirtino „neįprastos“ formos — pvz., italikų-keltų gen. sg. *-ī*. Šią fleksiją V. Mažiulis laiko pailgėjusia dėl kitų *o/e*-kamieno fleksijų netrumpumo: (*lup*)-*ī* < *-ī* = lie. neparadigminiam „gen.“ (*/praep. + /darb*)-*i*⁴¹. Panašiai lo. (*qu*)-*oi* „cuius“, fal. (*tit*)-*oi*, osk. (*sakaraki*)-*ei* (s vėliau pridėta) = lie. neparadigminiam „gen.“ (*po darb*)-*ie* ir taip pat kilo iš „dat./loc.“ **-o/ei*. Šios fleksijos yra tiek pat pateisinamos, „kiek ir *o/e*-kamieno gen. sg. (*vilk*)-*o* (=la. *-a*, s. sl. *-a*) < (ryt.) balt. **-ō* = balt. **-ō/ē* < „dat.“ ide. **-ō/ē*. Juk šiose formose slypi dvi praindoeuropietiškosios to paties „linksnio“ — *o/e*-kamieno casus indefiniti formos **-o/ei* (italikai) resp. **-ō/ē* (ryt. baltai ir slavai), t. y. savo reikšme resp. sintakse sinoniminės formos“⁴². Nuosekliai laikantis visų čia išdėstytų samprotavimų, būtų galima paaiškinti ir lo. *ā*-kamieno gen. sg. (*famili*)-*ās* ir (*terr*)-*ae* < *-āi* nevienodumą. Ir *ā*-kamieniuose vardažodžiuose nenominatyvo linksniai turėjo susiformuoti „neergatyvo“ (**-ə/ā*) pamatu⁴³ (kadangi *ā*-kamieniai dariniai savo kilme šliejosi prie pasyviųjų daiktų klasės⁴⁴, ergatyvo linksnio jie neturėjo, todėl gryno kamieno „neergatyvo“ forma juose virto nominatyvu), prisiderinant prie konsonantinio bei *o/e*-kamieno modelio. Taip atsirado lo. (ir ide.) gen. (*famili*)-*ās*. Bet dar anksčiau turėjo atsirasti lo. „dat.“ (*terr*)-*ae* < **-āi* forma, nes, jeigu formanto **-s* pirminiai **-ə/ā*-kamieno dariniai savo paradigmoje neturėjo (nes jie neturėjo ergatyvo!), tai formantą **-i* jie prisilipdė tada ir dėl tų priežasčių, dėl kurių prisilipdė jį *o/e*-kamieniai vardažodžiai (plg. anksčiau). Taigi *ā*-kamieniuose forma **-āi* buvo paraleli formai **-ā*. Iš to nesunku paaiškinti tiek nominatyvus lo. (*qu*)-*ae* < **-āi*, pr. (*st*)*ai* ≤ **(t)āi*, tiek lo. *-s* silpnumą genityve. Matyt, kadaise galėję egzistuoti „gen.“ **(ters)-ā*, „gen.“ **(ters)-āi*, sutampantis su „dat.“ **(ters)-āi*, ir (savo kilme kiek vėliau) „gen.“ **(ters)-ās*. „Gen.“ **(ters)-āi* reliktu, gal būt, laikytinas atvejis DVELONAI⁴⁵ 186 m. pr. m. e. Turint „gen.“ **(ters)-ā*, galinis *-i* formoje „gen.“ **(ters)-āi* galėjo būti suvoktas, kaip savarankiškas genityvo požymis

⁴⁰ V. Mažiulis. Zum preußischen bzw. baltischen Instrumental Singular. — „Baltistica“, 1968, sąs. IV(1), p. 23–28.

⁴¹ V. Mažiulis. BK, § 84.

⁴² Ibid.

⁴³ Plg. ibid.

⁴⁴ Plg. L. Palmaitis. Dar dėl ide. fleksinės sistemos kilmės. — „Baltistica“, 1975, sąs. XI(1).

⁴⁵ Žr. J. Otrębski i J. Safarewicz. Gramatyka historyczna języka Łacińskiego, t. I. Warszawa, 1937, § 281, 4.

pagal (tada dar trumpąjį!) *o*-kamieno gen. **(ulp?)-ī* ir vėliau pailgėjo kartu su juo: *(terr)ā-ī = (lup)-ī*. Taigi po negenetiniu lo. gen. *(terr)-ae* ir dat. *(terr)-ae* sutapimu gali slypėti jų archainis genetinis sutapimas.

Visi minėti procesai turi ryškiausias paraleles įvardžių (ypač – asmeninių) istorijoje. Įvardžiai, dėl savo išskirtinės padėties pasižymėdami didesniu konservatyvumu, išlaikė daugiau archaizmų. Daugelyje ide. kalbų išliko nemaža pėdsakų, rodančių asmeninių įvardžių paradigmas išsivysčiusias iš dviejų pamatinių linksnių. Borealiniai palyginimai už ide. šeimos ribų padeda paaiškinti įvardinių kamienų supletyvumą, rekonstruojant dvieilę paradigmą

	1 p. sg.	2 p. sp.	1 p. pl. excl.
I eilė	$m^a/_o$ ⁴⁶	$s^a/_o$ (?) (, tu-)	$n^a/_o$
II eilė	$H^a/_o$ (-G ^a / _o)	$t^a/_o$	$uaḥ(?)$,

kurioje I eilė – ergatyvo kamienai, II eilė – absoliutyvo kamienai⁴⁷.

Šią schemą pritaikius baltų prokalbei, gaunamas maždaug toks vaizdas:

		I	II
1p. sg.	erg.	$m\tilde{e}$	abs. $a/_e\tilde{g}(-?)$
	determ.	$m^a/_e-ne$ ⁴⁸	
	dat./loc.	m^{ei}/i	
2p. sg.	erg.	$t\tilde{u}$, $t^a/_e\tilde{u}$ -	abs. $t\tilde{e}$
	dat./loc.	t^{ei}/i	
3p. sg.	erg.	$s^a/_e\tilde{u}$ -	abs. $s\tilde{e}$
	dat./loc.	s^{ei}/i	
1pl./du.	erg.	$n\tilde{o}$	abs. ue , $me-s$
2pl./du.	erg.	$u\tilde{o}$	abs. $i\tilde{u}$

Kaip ir vardažodžiuose, ergatyvinės konstrukcijos nykimo – nominatyvinės stiprėjimo laikais atsiranda formų daugiareikšmiškumas:

abs./nom.	$a/_e\tilde{z}(-?)$,	erg./nom.	$t\tilde{u}$
erg./gen.	$m^a/_e-ne$,	erg./gen.	$t^a/_e\tilde{u}-e$ (-e pagal [$m^a/_e-n$]e)
erg./acc.	$m\tilde{e}$,	abs./acc.	$t\tilde{e}$
dat./loc.	m^{ei}/i ,	dat./loc.	t^{ei}/i
abs/nom. pl.	mes , ue ,	abs./nom.pl./du.	$i\tilde{u}$, $i\tilde{us}$
du.	ue ,		
erg./nenom. pl.	$n\tilde{o}$,	erg./nenom. pl/du.	$u\tilde{o}$

⁴⁶ *ə* čia žymi ne laringalą, bet aukštutinio pakilimo balsį.

⁴⁷ Žr. L. Palmaitis. AI, p. 53–63.

⁴⁸ Kad šis *-ne* atspindi borealinį determinantą, giminingą ide. acc. **-N*, žr. Л. Палмай-тис, МУЯ.

Nereikia stebėtis, kad čia (kaip ir kitose ide. kalbose, išskyrus het. nom. *zik* < **tě-* – dėl to plg. toliau) ergatyvas vienu atveju virsta nominatyvu (*tū*), o kitu – akuzatyvu (*mē*). Juk, jei 1 p. sg. absoliutyvas ir ergatyvas buvo skirtingų šaknų, tai 2 p. sg. – vienos šaknies, kuri laisviau galėjo „pasirinkti“ nominatyvinę (*tū*, het. **tě-*) arba akuzatyvinę (*tē*) realizaciją. O pats ergatyvo linksnis realizuojasi nevienodai todėl, kad nei absoliutyvas (tiesioginis linksnis, t. y. nominatyvas ir akuzatyvas tuo pat metu), nei ergatyvas (netiesioginis) tiksliai neatitinka nei nominatyvo, nei akuzatyvo. Ergatyvas žymi (veiksmo) subjektą, tačiau subjektą (būsenos) žymi ir absoliutyvas. Tai yra prielaida ergatyvo ir absoliutyvo formoms susimaišyti nominatyvinės sandaros atsiradimo laikais.

Baltų prokalbei suskilus, įvardinės paradigmos įgauna tokį vaizdą:

ryt. baltų

nom. až(-?), ež(-?), tū
 gen. mane, t^a/_eue
 dat/loc/inst. m^{ei}/_i, t^{ei}/_i
 acc. me, mi, te, ti
 nom. pl. mes, iū, iūs
 du. uę, iū
 nenom. pl. nō, nōs⁴⁹, uō, uōs
 du. nō, uō

vak. baltų

nom. až(-?), tū
 gen. mene, mei, tebe, toi
 dat/loc/inst. mei, toi
 acc. me, mi, te, ti
 nom. pl. mes, iū, iūs
 [du. uę, iū]
 nenom. pl. nō, nōs, uō, uōs
 [du. nō, uō]

Po šitos epochos prasideda įvardinių kamienų prisitaikymas prie vardažodinio modelio, kur nenominatyvinei sistemai būdingų trijų linksnių formų laikai buvo jau seniai praėję. Iš vardažodinių kamienų įvardiniai ima skolintis naujų linksnių fleksijas. Kad tai vyko po prokalbės skilimo, rodo formų nesutapimas rytų ir vakarų baltuose (plg. lie. *mane* ir pr. *mien*), o kad istorinės įvardinės paradigmos formavosi vėliau, negu vardažodinės, rodo tiek gausūs mažesnio linksninių formų skaičiaus atgyvenos-enklitikai, tiek šių formų maišymas. Pvz., lietuvių kalboje formos *mani*, *mumi* gali eiti genityvo, datyvo, akuzatyvo bei instrumentalio funkcijas, o formos *mumus*, *mumis* – datyvo, akuzatyvo bei instrumentalio funkcijas. Matyt, skolinantis vardažodines fleksijas, galūnės, pvz., *-mōns*, *-mīs*, *-mī* buvo jungiamos prie vieno nenominatyvinio kamieno **nō*, dėl ko naujųjų formų linksninės funkcijos turėjo susimaišyti⁵⁰. Tuo būdu asmeninių įvardžių sistemoje susidarė kvazi-bikazualiniai kompleksai *nominatyvas* : *nenominatyvas*, atspindintys realų archainį bikazualumą *ergatyvas* : *neergatyvas*. Todėl senoji linksnių sinonimija matosi įvardžiuose ryškiau, negu vardažodžiuose. Kaip yra vardažodžių „gen.“ (*po darb*)-i, „dat.“ (*iki vakar*)-uo, -u, -ie, -i, „instr.“ (*po kakl*)-i, „acc.“ (*po auksn*)-ie, taip yra įvardžių (*prie, iki, už, po*) *mani*. Jei minėtos vardažodinės formos kildintinos iš modelio

⁴⁹ Kamienų *nō*, *uō*, *iū* pluralizacija, jungiant formantą -s; toks procesas galėjo vykti ir anksčiau, bet užsibaigė tik palyginus vėlai, nes, kai prasidėjo įvardinių paradigmu perdirbimas pagal vardažodines, iš vardažodžių skolinamos linksnių fleksijos buvo jungiamos dar, pvz., tiek prie kamieno **nō* (plg. lie. *mumus*, pr. *nūmans*), tiek prie kamieno **nōs* (plg. lie. *mūsų*, pr. *nūsan*).

⁵⁰ Smulkiau apie tai žr. L. Palmaitis. Asmeninių įvardžių formos kuriuose-ne-kuriuose senuosiuose lietuvių raštuose. – „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. Serija A,“ 1975, . IV, p. 167–185.

prielinksnis + neparadigminis „datyvas“ $*-a/ei$, tai tas pats pasakytina apie įvardinių formų pirminį modelį, pvz., *prielinksnis* + „dat.“ m^{ei}/i , kuris istoriniams laikams perinterpretuojamas, kaip, pvz., *prielinksnis* + nenom. *mani* (*mumi*, *mumus*, *mumis*). Man rodosi, čia glūdi ir latvių formų *mums*, *jums* vartojimo su visais prielinksniais priežastis, bet ne dėl prielinksnių įtakos, sutapusioms formoms plintant, kaip aiškina Mühlenbachas ir Endzelynas⁵¹. Juk iš esmės ši prielinksnių vartoseną su asmeninių įvardžių daugiskaita nesiskiria nuo tokių atvejų, kaip *no* (*pēc*, *pie*) *tam* arba tarmių bei senųjų raštų *no* (*pēc*, *pie*) *man* (< * „dat.“ -enom. *mani*) – didesnių archaizmų, negu *no* (*pēc*, *pie*) *manis*. O „datyvinė“ parodomųjų įvardžių vartoseną galėjo lemti ir datyvinę su jais derintinų vardažodžių vartoseną: *no tam* – *no tiem* (*vīriem*), *no tām* (*sievām*) → *no vīriem*, *sievām*. Vienaskaita, kaip pasižyminti didesniu stabilumu, negu daugiskaita⁵², šio proceso nebuvo paliesta.

ON THE NON-NOMINATIVE PAST OF THE BALTIC LANGUAGES

Summary

The article enumerates the main works (from 1901 up to 1970) on the non-nominative (ergative) structure of the Indo-European and Baltic parent languages; in the latter the lability of such verbs as *virtti*, *svertti*, genitivus auctoris and impersonal constructions with object nominative are pointed out to be remnants of its ergativism. Genitivus auctoris shows that an action belongs to its actor and so reflects the archaic Indo-European ergative case from which nominative and genitive have descended. Sentences of *visa vagių išvogta* type repeat the ergative pattern with *vagių* as a subject in the „ergative“ case, *visa* – an object in the „absolute“ case and with predicate *išvogta* as a seminominal form naming action. Impersonal variants of this pattern may be sentences of the type *vāgos išarta* and *reikia vāgos išarti*, the predicate of the latter being an extended predicate of the former: *reikia*=*reikta* (impersonal form naming action). A premise for the nominative mounting of the object was the developing of concord of the logical subject with intransitive verb in favour of acc./nom. neutrius as much as in favour of nom. communis in which concord of the logical subject with a transitive verb was developing. This fact weakened the differentiation between acc./nom. neutrius=acc. communis and nom. communis and stimulated the possibility to preserve the sameness of the logical object and the logical subject (the latter earlier connected with intransitive verb) also in the shape of nom. communis. The existence of similar constructions with object nominative in Slavic, Sanskrit, Uralic and Altaic languages is to be explained as coming from the ergative structure of the Boreal (nostratic) super-system. The ergative structure decaying, the homonymy of cases arising in the nominative system in place of the fewer number of former cases brought forth the appearing of synonymous case forms, e.g. I.-E. non-ergat. > nom., non-nom. $*-ā$ =non-nom. $*-āi$ (*-i* arisen at the same time as in o/e -stems) → nom. $*-āi$ from what have developed Latin nom., dat. *-ae*, gen. *-ae* < $*-āi$ < $*-āi$ (*-i* perceived as a genitive marker and so lengthened at the same time as in (according to V. Mažiulis) gen. (*lup*)-*i* < $*(\text{ulp}?)$ -*i*) and Prussian nom. (st)ai. It seems possible that the „confusion“ of cases in the Prussian Catechisms is partly to be explained in the same way. All discussed has the best parallels in the history of Baltic pronouns (see tables).

⁵¹ Žr. J. Endzelīns. LVG, § 239.

⁵² Dėl vėlesnio daugiskaitos susiformavimo plg. V. Mažiulis. BK, p. 78.